

Ключевые слова: национальная политика, коммунистическая идеология, польская община Подолья, средства массовой информации.

Статтю подано до редколегії 6.02.2017 р.

УДК 94: 37 (477. 43/. 44) «192»

О.О. Стадник

ІДЕОЛОГІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ТА ПРОПАГАНДИСТСЬКО-АГІТАЦІЙНА РОБОТА ПАРТІЙНИХ СТРУКТУР В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ У 20-Х РР. ХХ СТ. (НА МАТЕРІАЛАХ ПОДІЛЛЯ)

У статті на основі джерел та літератури аналізується вплив радянської ідеології на освітній процес та особливості організації пропагандистсько-агітаційної роботи партійних структур в освітній сфері Подільського регіону у 20-ті рр. ХХ ст.

Ключові слова: ідеологія, суспільна свідомість, агітація, пропагандистська діяльність, освіта, Поділля.

Сьогодні ні в кого не викликає сумнівів, що у загальному прогресі ХХ – ХХІ ст. величезне значення має ідеологічний фактор, так як він впливає на свідомість та психологічний настрій у суспільстві. Наразі стає зрозумілим той факт, що в Українській державі після розвалу радянської ідеології до цих пір не створено державної ідеологічної системи, здатної забезпечити єдність суспільства і допомогти владі керуватися державною ідеологічною доктриною у своїй внутрішній та зовнішній політиці. Ідеологи сучасної соціальної системи навіть не роблять спроб проаналізувати ідеологічну ситуацію, яка склалася в країні, звернутися до досвіду минулого. Ця обставина примусила автора зосередитися на історії 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст., коли під керівництвом більшовицької партії формувалася нова ідеологічна система, ядром якої стали ідеї марксизму, втілені в СРСР у ленінізмі і яка з кінця 1920-х рр. отримала назву «марксистсько-ленінська ідеологія».

Розуміючи важливість ідеологічної сфери життя суспільства, більшовики у своїй політиці постійно використовували ідеологічний фактор. У процес формування нової державної ідеології були включені різні фактори і сфери: освіта, виховання, наука, мистецтво, література. Найголовніше місце у боротьбі за побудову «світлого майбутнього» мав відіграти освітньо-виховний процес. Саме завдяки його організації влада мала на меті забезпечити виховання молодого покоління як засобу зміцнення встановленого режиму. Більшовицька доктрина соціалізму з її принципами комуністичної ідеології суспільного розвитку поставила на порядок денний завдання виховати не просто освічену, культурну людину, а й носія тих ідеологічних постулатів, які вони самі сповідували. Освіта в розумінні більшовицького керівництва мала політизуватися до повного узгодження її змісту цілям партії.

Проблеми розвитку освітньої сфери неодноразово привертали увагу дослідників. З початком її становлення з'явилися праці самих партійних діячів Скрипника М., Затонського В., Ряппо Я., Авдієнка М., які намагалися проаналізувати зміст і завдання освіти і виховання в умовах радянського режиму [1]. Згодом у дослідженнях професійних істориків епохи застою йшлося лише про позитивні сторони освітньої політики та культурного будівництва у 20-х – 30-х рр. ХХ ст. (праці Гутянського С., Шевчука Г., Ясницького Г. та ін.) [2]. І тільки з проголошення незалежності України розвиток «нової радянської освіти» почав досліджуватися з погляду історичної правди. Вийшли праці Кульчицького С., Касьянова Г., Даниленка В., дисертаційні дослідження Липинського В., Кручека О., Кузьменка М. [3], роботи зарубіжних авторів – Сірополка С. [4], у яких всебічно розглядалися питання будівництва радянської освітньої системи, що служила інтересам партії та формувала комуністичний світогляд. Однак огляд стану наукового вивчення теми дозволяє констатувати, що окремі сюжети задекларованої нами проблеми, особливо її вивчення на регіональному рівні, залишилися поза увагою дослідників. У зв'язку з цим автор поставила за мету проаналізувати навчально-виховний процес з точки зору насадження радянської ідеології та дослідити вплив більшовицької агітації та пропаганди на підростаюче покоління і формування педагогічних кадрів, розкрити її спрямованість і методи на прикладі Подільського регіону.

У 20-х рр. ХХ ст. перед українським радянським урядом постало завдання – створити якісно нову за ідейним змістом освіту, яка б сприяла формуванню людини, здатної успішно будувати нове суспільство. Для цього було необхідно запровадити нову систему освіти і виховання широких народних мас. Керівництво органами освіти здійснювалося Народним комісаріатом освіти (Губнарос). Подільський відділ губнаросі за своєю структурою складався з таких підрозділів: загальний відділ, відділ професійної освіти, відділ соціального виховання,

польське бюро, єврейське бюро, відділ політичної освіти, організаційно-інструкторський відділ, губернське видавництво, архівне управління і відділ постачання [5, арк. 134].

Формування органів народної освіти відбувалося одночасно з процесом утвердження командно-адміністративної системи. А як відомо, тоталітарна диктатура тримається на трьох китах – державному терорі, пропаганді і вихованні. Тому було взято курс на ідеологізацію освіти. На зміну одному духовному рабству приходило інше, в той час як освіта і виховання потребували загальної демократизації, орієнтації на світовий досвід.

У 1921 р. у Харкові було опубліковано «Порадник із соціального виховання дітей», який фактично став конкретною програмою запровадження основних напрямів і принципів реформування шкільної освіти. «Порадник» визначав нову мету освіти – соціальне виховання дитини. Підхід до організації навчання у школі базувався на тому, що діти – це майбутні члени комуністичного суспільства. У постанові пленуму ЦК КП(б)У від 17 жовтня 1922 р. відзначалося, що одним із найголовніших завдань партія вважала радянізацію української школи [6, с.311-313]. Центральні і місцеві органи влади намагалися визначити зміст освіти в новій школі, сформулювати основні вимоги до навчально-виховного процесу. У 1922 р. Всеукраїнська нарада завідуючих губернськими відділами народної освіти, заслухавши доповідь представника Наркомосу УСРР про чергові завдання навчально-виховних установ, прийняла рішення, в якому зазначалося, що для правильного навчання і виховання підростаючого покоління необхідно забезпечити такі умови: остаточне звільнення дитячих установ від будь-якого релігійного впливу; забезпечення дітям всіх націй і національних меншостей навчання їх рідною мовою, а також вивчення у школах української і російської мов; виховання у дітей навичок і умінь суспільно-корисної праці; сприяння розвитку дитячого комуністичного руху; наближення навчально-виховних дитячих установ до життя робітників і селян; застосування марксистського методу у викладанні навчальних предметів; використання революційних традицій у навчально-виховній роботі з учнями (революційні свята, життя революційних діячів, революційні гасла, пісні тощо) [7, с.93].

Оскільки створення радянської школи зажадало корінного перегляду підходів до змісту і методів загальної освіти, це знаходило відображення, насамперед, у нових навчальних планах і програмах, навчальній літературі для учнів, в методичних посібниках для вчителів. Ще у вересні 1920 р. у статті «Практичні постанови пленуму ЦК РКП(б) про реорганізацію Наркомосу» Ленін писав: «Визнати в принципі за необхідне... обов'язкове розширення у професійно-технічних школах предметів загальної освіти і комунізму...» [8, с. 83].

Корінні зміни в зміст освіти та його організацію було внесено у 1923 р., коли в практику школи стали вводитися так звані комплексні програми. Їх ідеологічною підставою були визнані світоглядні ідеї і поняття марксизму більшовицького трактування. Тим самим в основу всього навчально-виховного процесу було покладено жорстку політизацію та ідеологізацію, розгляд людської особистості як засобу для побудови комуністичного суспільства. Інтереси особистості, що формується, практично ігнорувались. Відповідно до цих принципів зміст навчального матеріалу за новими програмами концентрувався навколо трьох тем: природа, праця, суспільство [9, с. 48]. При вивченні дисциплін гуманітарного циклу панували ідеологізація та політизація змісту окремих предметів незалежно від віку учнів. Спільними для усіх років навчання стали комплекси, тематично орієнтовані на нові пролетарські традиції. Так, «Порадник» для кожного класу щороку передбачав спеціальний тематичний комплекс – «Жовтнева революція». Особливо контролювалося викладання історії. Її вивчення відбувалося в курсі суспільствознавства, який було поділено на 7 тем: обмін між містом і селом, обробна промисловість, сільськогосподарська промисловість, історія революційного руху, світове господарство й імперіалізм, імперіалістична війна і революція в Росії та в Україні, радянська влада та радянське будівництво. Згодом предметом вітчизняної історії стала вважатися історія СРСР. Під нею розуміли історію Росії з деякими відомостями про минуле інших республік. Історія України розчинилася у загальному курсі громадянської історії і зникла як окремий навчальний предмет.

Великі сподівання більшовицька влада покладала на підручники як засіб ідеологічної політики і методичного керівництва, яке здійснювала держава по відношенню до молодого покоління. Підручники перетворювалися на один із потужних елементів пропаганди і стали містком від національної школи до більшовицької, яка пропагувала ідеї комуністичної влади.

До підручників, які залишилися з дожовтневих часів, нова влада ставилася вороже, вважаючи, що вони непотрібні навіть за відсутності нових. Таке ставлення склалося не тільки до підручників з предметів гуманітарного циклу, а й до підручників із точних і природничих наук: «Разом з учительством школа унаслідувала і старі підручники, які на 90% ні на що не здатні, більше того – шкідливі. Звідси, трудова школа є новою лише умовно. Старі люди і старі засоби не придатні для того, щоб творити нову велику справу – виховувати комуніста», - відзначалося у звіті Гайсинської повітнаросвіти [10, арк. 5].

При народному комісаріаті освіти УСРР працював науково-педагогічний комітет, який схвалював списки підручників, дозволених для використання. Так, на 1924–1925 навчальний рік було рекомендовано 74 найменування книг для учнів 1 – 7-х класів [9, с. 100].

Не могли більшовики допустити і того, щоб учні читали щось інше, окрім більшовицьких книжок і газет. Тому особлива увага зверталася на рекомендовані комплектації книжкового фонду бібліотек. На кінець 1922 р. у Вінницькому окрузі діяло 8 бібліотек, у яких нараховувалося 21740 книжок [11, арк. 135]. Але в столиці довідались, що бібліотеки Вінниччини переповнені монархічною і антирадянською літературою. Тому Вінницькій губполітосвіті пропонувалося негайно створити трійку представників Губкому, Губполітосвіти і Губвидаву для вилучення вказаної літератури з обігу. Якщо на початку 1920-х рр. в бібліотеках можна було знайти праці Бухаріна та Плеханова, книги з історії України та Поділля, художні твори, книги, альтернативні за змістом, то вже в кінці 1924 р., керуючись установками центру, Губоно розіслало по містах і селах Вінниччини інструкцію по вилученню з бібліотек літератури «антирадянського змісту» [11, арк. 199]. У вересні 1925 р. було опубліковано список книг, які читати заборонялося, в основному тих, які називали «націоналістичними». Відразу ж були створені комісії для вилучення книг, вказаних у списку. Так, з бібліотек Гайсинського округу було вилучено 3528, Тульчинського – 1172, Могилівського – 672 книги [11, арк. 201]. Тепер відділ суспільних наук передбачалося комплектувати так званою ленінською літературою, популярними книжками з історії партії, профруху, радянського будівництва; відділ природознавства був пов'язаний з антирелігійною літературою; відділ красного письменства – з творами на соціальні теми, наприклад, тими, що відтворювали картини революційної боротьби. Із загального списку газет і журналів були позначені ті, що вважались обов'язковими для передплати, наприклад, «Правда», «Известия», «Комуніст», «Вісті», «Радянське село», журнали «Агітація і пропаганда», «Більшовик України», «Безвірник».

Влітку 1930 р. РНК УСРР ліквідував цілу низку видавництв і створив Державне видавниче об'єднання України (ДВОУ), таким чином, встановивши повний контроль над всією книжковою продукцією.

Основний тягар по навчанню та вихованню підростаючого покоління в дусі марксистсько-ленінської ідеології лягав на плечі вчителів. Саме педагог повинен був встановити зв'язок закладів освіти з партією. Тому ідеологічна позиція вчителів мала надзвичайно важливе значення для радянської влади, адже на них покладалося завдання бути провідниками партійного впливу. Згідно цієї лінії визначалося покликання вчителя. «Вчитель бере найбільш жваву участь у радянському будівництві, впливає на шкільний колектив, на оточуюче населення в бік зміни його ідейності, утворення нового побуту та комуністичного світогляду», - зазначалося слухачам учительських курсів Могилівської округи [12, арк. 11]. Однак вчительство в основній своїй масі не прийняло владу комуністичної партії, залишаючись на старих ідеологічних позиціях. Так, Подільський губком освіти в кінці 1921 р. вказував, що 90% вчителів ще залишаються «політично неграмотними» [13, арк. 325]. Серед вчителів Гайсина було виявлено групу, яка користувалася великим впливом на учнів і «втілювала в життя релігійні і пронизані петлюрівщиною ідеї» [14, арк. 35], а в Сутиському сільськогосподарському технікумі педагоги перешкоджали організації в закладі осередку КСМУ. Серед вчителів Тиврівської дитячої колонії було виявлено всього 2 – 3 чол., які співчутливо ставились до заходів радянської влади [15, арк. 252].

Вчительство було однією з небагатьох сил, яка несла національну свідомість і тому зазнавала утисків з боку влади. За віддану працю в умовах надзвичайно складного матеріально-побутового становища, мізерної заробітної плати, голоду їм віддячували навішунням ярликів, висилками, конфіскаціями майна, а нерідко і розстрілами, проведенням «чисток» з метою залишити лише «політично грамотних» [12, арк. 95]. Саме таку резолюцію було прийнято на засіданні губнаросвіти, яке відбулося у лютому 1923 р. Того ж року органи ДПУ констатували, що в Гайсинському окрузі серед педагогів політнеблагойдних нараховується 11,43%, у Могилівському – 6,9% [14, арк. 5-7]. Мали місце переслідування вчителів українських шкіл. Зокрема, у Лянцкорунській волості Кам'янецького повіту у 1921 р. офіційні радянські особи погрожували вчителям за те, що вони проводять навчання українською мовою [16, с.155]. Вчителів звинувачували в буржуазному націоналізмі, в силу якого вони «робили спроби прищепити дітям радянської школи елементи антипролетарської ідеології» [17, арк. 50]. До непокірливих влада застосовувала репресії. Так, на Поділлі у 1923 р. було «ліквідовано» ворожу групу вчителів, 25 з них губернська надзвичайна комісія засудила до страти, 56 – до різних термінів ув'язнення, а 25 було звільнено з роботи [18, с. 18]. Отже, вчительство отримало урок від комуністичної влади за свою ідеологічну непокору, за невміння швидко відкоригувати свої погляди щодо вимог радянської влади [19, с.102].

Наступною рисою «контрреволюційності» вчительства було їх соціальне походження. Переважна більшість вчителів Вінницької округи була вихідцями з селянства – 60%, 20% - з

сім'ей службовців, 10% - з духовенства [20, арк. 164].Партійне і радянське керівництво свідомо розпалювало ненависть до вчителів непролетарського походження. Так, керівники Уланівського району Корецький і Шабота на безпартійній районній конференції обізвали учителів «негодзями» і влаштували обшуки у їх помешканнях [20, арк. 38].За те, що деякі педагогі народилися у сім'ях духовенства, голова Уланівського райвиконкому закликав селян «гнати таких учителів в шию із села», погрожуючи закриттям більшості шкіл у районі [11, арк. 46].

Влада взяла курс на підготовку нових учителів. Важливе значення мало робітничо-селянське походження і відданість комуністичним ідеалам. Педагогічні нахили і рівень знань ролі не відігравали. Основними критеріями для призначення на посаду вчителя було членство в партії чи комсомолу. Інформація про вчителів постійно збиралася шляхом опрацювання анкетних даних, де основне місце відводилося партійній належності та соціальному походженню. Однак офіційні дані засвідчували, що і на середину 1930-х рр. майже 10% педагогів України вважалися «класово ворожими елементами». А в окремих районах їх нараховувалося більше третини. У 1929 р. 92,6% вчителів не належали ні до партії, ні до ЛКСМУ, а тих, хто були членами чи кандидатами КП(б)У, налічувалося всього 3,3% [9, с.40].

Разом з реорганізацією керівництва освітою йшла розбудова органів ідеологічного управління, адже «панування ідеологічної системи викликало потребу в її організаційному закріпленні» [22, с. 327]. Початком розгортання широкої пропагандистської кампанії в освітній галузі стала реформа агітаційно-пропагандистського відділу ЦК РКП(б), проведена у 1921 р. Агітпроп став вищим ідеологічним органом управління всією сферою культури. Його структура була затверджена в листопаді 1921 р. і виглядала так: колегія, до якої входили представники відділів ЦК, Наркомосу, Політуправління РККА, ЦК комсомолу, а також 4 підвідділи – агітаційний, пропагандистський, друку та нацменшинств [23, с. 62].Також було створено Головополітпросвіту та її органи на місцях.

Агітаційно-пропагандистська робота на Поділлі проводилася у багатьох формах – обговорення з'їздів партії на нарадах та конференціях педагогічних працівників, відвідування лекцій, гуртків, клубів, проведення єдиних політінформацій, поширення агітаційних матеріалів, проведення індивідуальних бесід. Про виняткове значення пропаганди для більшовицької влади свідчить хоча б той факт, що за видатковими статтями кошторису Вінницької окружної філії товариства «Геть неписьменність!» на закупку олівців, зошитів, щоденників для утримання ліквідпунктів виділялося 141,93 крб., а на проведення агітаційної роботи – 200,80 крб. [24, арк. 143].

Велику увагу радянські і партійні структури приділяли пропагандистсько-агітаційній роботі серед вчительства Вінниччини. Весною 1921 р. відбулися скликані повітвиконкомом учителями конференції з серією доповідей на загальнополітичні теми, які мали на меті залучити найширші кола освітян до радянського будівництва. У серпні 1923 р., як повідомляв Подільський губком КП(б), такі конференції були проведені по всіх районах [25, арк. 116]. У Шепетівському окрузі на них не тільки читали загальнополітичні доповіді, а й давали вчителям додому завдання на політичні теми і перевіряли їх виконання. В окружному центрі через такі конференції пройшли понад 800 вчителів. Крім того, було організовано 8 шкіл по ліквідації «політнеграмотності» серед вчителів [26, с. 35–39]. У 1924 р. в Подільській губернії через різноманітні гуртки по вивченню марксистсько-ленінської теорії, короткотермінові курси політосвіти пройшли перепідготовку 3962 вчителі [27, с. 132]. Крім того, для вчителів були сформовані спеціальні бібліотеки марксистської літератури, яку їм належало опрацювати самостійно, а потім відзвітуватись на конференції [28, с. 85].

Поряд з пропагандою марксистсько-ленінської ідеології радянською владою була розгорнута широка антирелігійна пропаганда. Глибока історична релігійність українського народу потребувала добре спланованих форм атеїстичної агітації. Це було закономірно, адже всі найважливіші події життя людини – від народження до смерті – не відбувалися без участі священика. Одна проповідь священика важила більше, ніж десятки лекцій різних агітаторів. Духовенство розглядали як «агітпроповідників», які розкладали суспільство [29, с. 296]. Священнослужителів звинувачували в антирадянській спрямованості, провокативній агітації, націоналізмі, бандитизмі. Тому влада не могла допустити, щоб релігія втручалася у навчально-виховний процес. У листі секретаря Вінницького окружного відзначалось: «Відмічається посилення активності попів, які прагнуть собі повернути права в галузі освіти мас. Такого роду факти мають місце у Могилівському районі, де попи набирають собі по 2 – 3 дитини і навчають їх письменності» [30, арк. 2].Освітянам забороняли будь-які зв'язки з релігійними організаціями. Так, у квітні 1923 р. завгубнаросвіти Орлик видав наказ: «Категорично забороняю учням та вчителям всіх шкіл Поділля брати будь-яку участь у релігійних відправах як в церквах, так і в костьолах, і в синагогах, в противному разі мною буде негайно звільнено школу від такого елемента, а завідуючих школами притягнуто до відповідальності» [31, с. 162].

«На трудову школу покладалося також завдання антирелігійної пропаганди, і з цією метою серед учнів створювалися антирелігійні організації, щоб втягнути дітей у боротьбу з тими, хто вірує в Бога, посіяти розлад між батьками та за всяку ціну прищепити дітям матеріалістичний світогляд» [32, т. с. 79], так як непоодинокими були випадки, коли батьки не пускали своїх дітей до школи, оскільки антирелігійна пропаганда у навчальних закладах викликала у них велике незадоволення. Під час релігійних свят діти залишалися вдома, тобто традиційне родинне святкування для учнів було більш значущим, ніж навчання у школі. З огляду на це, місцеві органи народної освіти, спілки Робос та ЛКСМУ мали проводити кампанії за добровільну відмову учителів та учнів від відпочинку у дні релігійних свят. Натомість було запроваджено систематичне відзначення нових пролетарських свят. Ідеологічно обґрунтоване святкування відповідно до шкільних програм стало звичним явищем шкільного життя. Оскільки основною ідеєю проведення революційних свят стала пропаганда комунізму, навіть традиційні національні свята інтерпретувалися саме з такої точки зору. Так, Шевченківське свято прив'язувалося до лютневої революції, а поет виступав як борець проти царя і поміщиків, революція ж трактувалася як початок здійснення заповітів Шевченка. На свята готувалися стінгазети, тематичні малюнки, гасла, обов'язковою вважалася участь у загальних мітингах та демонстраціях. Дуже часто на святкуваннях були присутні партійні, урядові діячі, які не пропускали можливості проголосувати перед численною аудиторією палкі промови політично-культурного змісту. Проте, як свідчать відгуки на сторінках періодичних видань, для дітей такі святкування не були привабливими, вони втікали, і це були непоодинокі випадки.

Для позбавлення впливу на молодь батьків – носіїв чужого світогляду велика увага приділялася створенню та діяльності дитячих та юнацьких організацій, які перебували під повним контролем комуністичних молодіжних органів – «Юнтрудармії», «Молодого Спартака», «Юних комуністів», «Дитячого інтернаціоналу», «Дитячої ради робітничих депутатів». У жовтні 1924 р. ЦК ЛКСМУ провів Всеукраїнську нараду з питання піонерської роботи. Відзначалося, що у Вінницькій окрузі восени 1924 р. було лише 15 піонерських загонів, вказувалося на необхідність уживання заходів для збільшення членів організації [33, с. 25]. Завдяки проведеній роботі на квітень 1925 р. Вінницька округа нараховувала вже 65 піонерських загонів, вони об'єднували 4120 чол. [33, с. 51]. До вступу у піонерську організацію дітей заохочували всіма способами. В окремих школах краю за належність до неї ставили кращі оцінки [34, арк. 40]. У той же час велася неприкрита боротьба з дитячими організаціями, які будувалися на інших ідеологічних засадах – національних, релігійних, спортивних. Так, у Тульчині за участь у національному русі зі школи виключили 8 учнів [35, арк. 294]. Навіть у дошкільних дитячих установах відбувалися перевірки методичних матеріалів, книжок і малюнків. У резолюції Вінницького обкому партії застерігалось: «Треба звернути увагу на дошкільну літературу, в якій є щось із 30 малюнків, і малюнки такі, що перша половина голуба, а друга – жовта, звичайно ці малюнки не завжди такі, але в дошкільній літературі завжди так, що зверху голубе, а знизу жовте – ми знаємо, що це жовто-блакитний петлюрівський прапор». Постанова вказувала на те, що малюнки в дитячих книжках треба давати лише контурами, а дитина сама мусить здогадатися, що мається на увазі. Тільки так буде проводитись активна творча робота, спрямована на розвиток розуму дітей [35, арк. 26].

Виховання в дусі марксистсько-ленінської ідеології продовжувалося і під час позакласної та позашкільної роботи у формах участі дітей у різних гуртках, добровільних товариствах, клубах для молоді, при відвідуванні лекцій, бібліотек, народних читань, кінематографу, музеїв, проведенні екскурсій. У позашкільній роботі з учнями все більше місця відводилося піонерській та комсомольській організації, а зміст і форми діяльності позашкільної освіти протягом досліджуваного періоду еволюціонізували і «вдосконалювалися» у напрямі ідеологізації і уніфікації і перетворилися на політосвіту.

На початку 1930-х рр. оформилася єдина система освіти радянського зразка. У липні 1930 р. ЦК ВКП(б) ухвалив постанову «Про загальне обов'язкове навчання». Принцип обов'язкового навчання дозволяв не залишити поза впливом комуністичної ідеології жодної дитини.

Отже, ідеологічна діяльність партії в галузі освіти та організації навчально-виховного процесу була спрямована на формування принципово нового світогляду, головними складовими якого мали стати класові цінності, пролетарські інтереси, повна відданість режиму, переконаність у радянському розвитку суспільства як єдино можливого. Навчання у школі акцентувало увагу учнів на комуністичне майбутнє, ігноруючи, навіть заперечуючи національне минуле українського народу або ж трактуючи його відповідно до радянських реалій. Консолідація суспільства в освіті закладалася на основі нової радянської, комуністичної ідеології.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Скрипник М. Підручник як знаряддя комуністичного виховання // Радянська освіта. – 1931. - №1. – С. 26 – 32; Затонський В. До радянського вчителя // Радянська освіта. – 1923. – ч. 1. – С. 6 – 14; Ряппо Я. П. Народна освіта на Україні за десять років революції / Я. П. Ряппо. – Х.: ЦСУ, 1927. – 121 с.; Авдієнко М. О. Народна освіта на Україні / М. О. Авдієнко. – Х.: ЦСУ, 1927. – 101 с.
2. Гутянський С. Здійснення ленінських принципів в народній освіті на Україні / С. Гутянський – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 108 с.; Шевчук Г. Культурне будівництво в Україні в 1921 – 1925 роках / Г. Шевчук. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 432 с.; Ясницький Г. Розвиток народної освіти на Україні (1921 – 1932 рр.) / Г. Ясницький – К.: Вид-во КДУ, 1965. – 256 с.
3. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 – 1928) / С. В. Кульчицький – К.: Основи, - 396 с.; Касьянов Г. В., Даниленко В. М. Сталінізм і українська інтелігенція 1920 – 30-х рр.: соціальний портрет та історична доля / Г. В. Касьянов, В. М. Даниленко – К.: Либідь, 1992. – 344 с.; Липинський В. В. Стан і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки: Автореф. дис. д-ра іст. наук. – Х., 2001. – 39 с.; Кручек О. Л. Культура в УСРР в 1920 – 1923 рр. як об'єкт державної політики: Дис. канд. іст. наук. – К., 1997. – 176 с.; Кузьменко М. Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20-х – 30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень / М. М. Кузьменко – Донецьк: Норд-Прес, 2004. – 455 с.
4. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко – К.: Наукова думка, 2001. – 912 с.
5. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), ф. р. 254, оп. 1, спр.154.
6. Історія української культури. Збірник документів і матеріалів / Упоряд. Б. І. Білик. – К.: , 2000. – 605 с.
7. Гриценко М. С. Розвиток радянської школи на Україні. – К., 1958. – 71 с.
8. Ленін В. І. ПЗТ. – К.: Вид-во політичної літератури України. – 1973. – Т. 42.
9. Борисенко В. Й., Телегуз І. О. Національна освіта і формування української модерної нації у 1921 – 1934 роках: європейські тенденції та радянські реалії / В. Й. Борисенко, І. О. Телегуз – К.: Нац.-пед. ун. ім. М. П. Драгоманова, 2012. – 156 с.
10. ДАВО, ф. П. 29, оп. 1, спр. 267.
11. ДАВО, ф. 254, оп. 1, спр.197.
12. ДАВО, ф. 254, оп. 1, спр.594.
13. ДАВО, ф. 254, оп. 1, спр.5.
14. ДАВО, ф. П. 1, оп. 1, спр.57.
15. ДАВО, ф. П. 1, оп. 1, с пр.59.
16. Нестеренко О. А. Українське вчителство Поділля в 1920 – 1930-ті роки: су спільно-політичний портрет // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – Т. 3. – С. 155 – 164.
17. Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика. – К.: НАН України, ін-т історії України, 1993. – 265 с.
18. Ніколіна І. І. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст.: Автореф. дис. канд. іст. наук. – Чернівці, 2008. – 20 с.
19. Масненко В. В. Вчителство та становище радянської школи в Україні в першій половині 20-х рр. // УІЖ. – 1990. - №8. – С. 100 – 104.
20. ДАВО, ф. П. 29, оп. 1, спр. 183.
21. ДАВО, ф. П. 29, оп. 1, спр.35.
22. Маркс К., Енгельс Ф. Избранные произведения. – М.: Госполитиздат, 1952. – Т. 2.
23. Справочник партийного работника. – М.: Изд. отд-е ЦК РКП(б), 1922. – Вып. 2. – 336 с.
24. ДАВО, ф. П. 29, оп.1, спр.267.
25. ЦДАГО, ф. 1, оп. 2, спр.1701.
26. Соціалістичне будівництво на Хмельниччині. 1921 – 1941. Документи і матеріали. – Львів: Каменяр, 1989. – 207 с.
27. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації. – Львів Каменяр, 1972. – 270 с.
28. Ткачова Л. Інтелігенція радянської України в період відбудови основ соціалізму / Л. Ткачова – К.: Наукова думка, 1985. – 192 с.
29. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали. 1899 – 1994. / Упоряд. А. Кравчук, О. Гайова. – Львів: Свічадо, 1995. – Т.1. – 524 с.
30. ДАВО, ф. П. 29, оп. 1, спр.77.

Stadnyk O.O. Ideologization of Educational Process and Propaganda Activities of the Party Structures in the Education Sector in the 1920s (on Podillya materials).

The paper studies the historical sources and literature and examines the impact of Soviet ideology on the educational process and the specifics of the organization of propaganda activities of the party structures in the sphere of education in Podillya region in the 1920s.

Keywords: ideology, public consciousness, agitation, propaganda activities, education, Podillya.

Стадник Е.А. Идеологизация учебно-воспитательного процесса и пропагандистско-агитационная работа партийных структур в образовательной отрасли в 20-е гг. XX в. (на материалах Подолья).

В статье на основании источников и литературы анализируется влияние советской идеологии на учебный процесс, а также особенности организации пропагандистско-агитационной работы партийных структур в сфере образования Подольского региона в 20-е гг. XX в.

Ключевые слова: идеология, общественное сознание, агитация, пропагандистская деятельность, образование, Подолье.

Статтю подано до редколегії 3.01.2017 р.

УДК 94 (477.43/44):329.8

С.А. Гула

ОРГАНИ ДПУ УСРР І ПАРТІЙНО-РАДЯНСЬКІ СТРУКТУРИ В ЗДІЙСНЕННІ ДРУГОГО «ВОЄННО-КОМУНІСТИЧНОГО ШТУРМУ» НА ПОДІЛЛІ (1928-1930 РР.)

У статті розглянуто різні аспекти взаємовідносин органів ДПУ з партійно-радянськими структурами Поділля на початковому етапі другого «воєнно-комуністичного штурму».

Ключові слова: взаємовідносини, ДПУ, партійні осередки, Поділля, доповідна записка, політичний стан, директива, хлібозаготівлі, колективізація, розкуркулення.

У процесі зміцнення радянської влади та формування сталінської диктатури, визначальну роль відіграли органи ДПУ-НКВС. Ці структури використовувалися вождями Компартії для реалізації політичних та економічних кампаній, знищення ідеологічних конкурентів, реальних та потенційних опозиціонерів.

На нашу думку, період з 1928 до 1938 рр. став завершальним етапом легітимізації більшовицької влади та формування одноосібної диктатури Сталіна. Розпочавши другий «комуністичний штурм», що передбачав остаточне придушення селянського опору через колективізацію та розкуркулення, Й.Сталін завершив його масовим терором проти інших верств суспільства, які практично чи теоретично могли б чинити опір [1].

Провідну роль у реалізації такої політики відіграли радянські органи державної безпеки, які були ефективним інструментом виконання директив Кремля. Варто зазначити, що ці структури не були якимось відокремленим явищем у системі управління державою. Діяльність органів держбезпеки передбачала постійну взаємодію з компартійно-радянськими структурами. Дослідження такої взаємодії стало метою нашої статті.

Ця проблема знайшла відображення в окремих наукових дослідженнях та розвідках. Проте висвітлювалися такі взаємовідносини частково, наприклад, в контексті дослідження терору та репресій [2], суспільних трансформацій [3], реалізації політичного курсу Кремля [4], різноманітних злочинних кампаній більшовиків [5] тощо. Також взаємодія чекістів та партійних органів подавалася крізь призму вивчення суспільно-політичних настроїв населення та його реакції на заходи комуністичної влади [6]. Співпрацю партійно-радянських органів та каральних структур охарактеризовано в руслі вивчення окремих напрямків роботи ДПУ, наприклад, інформаційно-аналітичної, агентурної тощо [7]. Проте досліджень, присвячених взаємовідносинам органів радянської безпеки та партійної номенклатури, все ж досить мало [8]. Крім того, більшість праць охоплюють загальноукраїнський чи загальносоюзний контекст проблеми. При цьому регіональний (місцевий) контекст проблематики залишається поза увагою. Проте взаємозв'язки між партійними та чекістськими структурами існували не лише у вищих владних колах. Навпаки, співпраця між спецслужбами та партосередками на місцях мала інтенсивніший характер. На підлеглих структурах покладалася відповідальність за безпосереднє виконання директив вищепоставлених керівників.

Взаємовідносини між партійними органами та ДПУ реалізовувалися в двох ключових напрямках: перший – це їх взаємне інформування, другий – спільні практичні дії, що спрямовані на виконання поставлених завдань.

Для ефективною реалізації директив, координації масштабних політичних та господарських кампаній, депортацій, репресивних акцій, проводилися спільні засідання керівників територіальних апаратів органів держбезпеки і місцевих партійних комітетів. Відбувалася безперервна інформаційна забезпеченість місцевих партійних і радянських органів.